

På kanten af kønnet

Om Vilhelmine Møller og køn til forhandling

Karen A. A. Vallgård

Fortid og Nutid, marts 2005, s. 3-24

Vilhelmine Møller var hermafrodit, pædofil og morder. Hendes personlighed og handlinger motiverede i 1890'erne læger, børnehjælpsfolk, kvindesagsforkæmpere, journalister og almindelige mennesker til at sætte ord på, hvad de mente, det ville sige at være kvinde og mand, om køn var et biologisk eller et socialt fænomen, samt om kønnet utvetydigt kunne bestemmes hos personer med en tvetydig ydre anatomi. Artiklen undersøger, hvilke holdninger til, hvad kønnene var, der kom til udtryk i denne forbindelse og konkluderer, at de ikke var entydige, men tværtimod konfliktfyldte og til tider selvmodsigende. En oversigt over andre hermafroditfælde i perioden 1844-1914 viser, at læger handlede uensartet, når de kom i kontakt med personer med umiddelbart tvetydigt køn. Artiklen forsøger således at gøre op med en forestilling om, at der i slutningen af 1800-tallet var faste grænser for, hvad man kunne tænke og sige om køn, og hvordan man kunne være mand eller kvinde. I stedet kan man kalde brydningerne mellem de forskellige holdninger og handlemåder for en konfliktfyldt kontinuerlig konstruktionsproces eller en forhandling om køn.

Karen A. A. Vallgård, f. 1980, BA i historie, stud.mag. ved kandidatuddannelsen i historie ved SAXO-Instituttet, Afd. for Historie, Københavns Universitet.

Efteråret 1909 blev K. S. C., en 41-årig kvinde, indlagt ved Frederiksberg Hospitals Kirurgiske Afdeling A, fordi hun ønskede behandling for indeklemt brok. Hun oplyste, at hun havde haft brok siden den spæde barnealder, men at hun ikke tidligere havde haft gener deraf, om end det ved forkølelse kunne være noget ømt.¹ Ved undersøgelsen af broksækken fandt overkirurg Karl Ludvig Kraft (1860-1949) *“et Krakmandel-stort Le-geme”*, der var *“hvidt og med glat Over-flade.”* Mikroskopien af væv fra legemet bekræftede kirurgens formodning: det var en testikel. Ved yderligere undersøgelse kunne man konstatere, at K. S. C. var i besiddelse af ikke blot én, men to testikler. Patientens ydre var ifølge Kraft naturligt (det vil sige kvindeligt)

og *“alle de sekundære Kønsmærker [var] fuldstændig feminine.”* Patientens mand oplyste endvidere, at de to havde nydt naturligt kønsliv i mange år.² Dog kunne man hverken se eller føle klitoris og vagina endte blindt. Ved almindelig undersøgelse kunne man heller ikke finde spor af æggestokke eller livmoder og patienten oplyste, at hun aldrig havde haft menstruation, endsige født eller aborteret. På denne baggrund konstaterede kirurgen med henvisning til den internationalt anerkendte polske ekspert i hermafroditisme, Franciszek Neugebauers (1856-1914) klassifikationssystem, at K. S. C. ikke var ægte hermafrodit, men pseudohermafrodit, altså en mand i en i det ydre kvindeligt krop. Ikke desto mindre *“hjemsendtes [patienten] rask uden*

at vide noget om sin Abnormitet, ligesom man heller ikke for Manden røbede noget."³

Udfaldet af dette møde mellem læge og patient kan måske forekomme noget overraskende. Megen historisk litteratur om hermafroditter og konstruktionen af kønnene har nemlig tegnet et billede af, hvordan samtidens læger opfattede og behandlede hermafroditter, der står i stærk kontrast til Krafts håndtering af sin patient. Af Michel Foucaults forord til genudgivelsen af den berømte hermafrodit Herculine Barbins (1838-1868) memoirer har vi eksempelvis lært, at de moderne vestlige nationer med stædighed har insisteret på, at ethvert individ må have ét sandt køn. Endvidere har Foucault hævdet, at læger gennemtvang overensstemmelse mellem det sociale/juridiske køn og, hvad de anså for at være det sande biologiske køn hos personer af umiddelbart tvetydigt køn, samt at de gjorde det uden skelen til vedkommendes eget ønske eller behov.⁴

Denne artikels hovedperson, den danske hermafrodit Vilhelmine Møller (1845-1936), som i lighed med Herculine Barbin var berømt og berygtet i sin samtid og siden er blevet genstand for flere historikers opmærksomhed,⁵ måtte også skifte juridisk køn således, at det kom til at stemme overens med biologien. Om hendes skæbne skriver Bente Rosenbeck, at den ikke alene er interessant i sig selv: "*Det er en speciel situation, men indirekte afslører denne historie, hvor faste grænserne for de to køn var, og at mandlighed og kvindelighed var totalt forskellige størrelser, både seksuelt, kulturelt og socialt.*"⁶

Kraft og hans kollegers behandling af den 41-årige patient modsiger således, hvad vi ellers ved om samfundets, lægers og videnskabsfolks indstilling til spørgsmål om køn og tvekøn. Lægerne lod i dette tilfælde patientens sekun-

dære køns karakteristika og sociale køn veje tungere end hendes køns kirtler og tillod dermed fortsættelsen af et ægteskab, som ifølge deres egne konklusioner (at patienten biologisk set var mand) måtte betragtes som homoseksuelt. Jeg vil imidlertid her argumentere for, at sagen i virkeligheden ikke var så overraskende endda. Der eksisterede i slutningen af 1800-tallet ikke blot én, men mange forskellige, ofte konfliktfyldte og til tider selvmodsigende opfattelser af, hvad det ville sige at være mand, kvinde eller hermafrodit, samt hvad der burde afgøre, hvilket køn man tilhørte. Den amerikanske historiker Alice Domurat Dreger, som bl.a. har forsket i opfattelser og behandling af hermafroditter, argumenterer ligeledes for, at der i 1800-tallet ikke fandtes en enkelt, entydig lægevidenskabelig eller samfundsmæssig holdning til, hvad der skulle betegnes som henholdsvis feminine og maskuline træk.⁷ Læger og videnskabsfolk fastholdt, hævder hun, at der fandtes to adskilte køn, men derefter hørte enigheden op. "*1800-talsforestillinger om kønsforskelle [sex difference] ser ens ud på overfladen, fordi doktrinen om to køn var så åbenbar og så ofte blev erklæret. Men inden for den doktrin var der tydeligvis meget fleksibilitet (og [...]) forbløffende mange uenigheder.*"⁸ Der fandtes uden tvivl læger og videnskabsfolk, der med stædighed ville gennemtvinge ét køn og som havde urokkelige ideer om, hvad der afgjorde om personen med umiddelbart tvetydigt køn var mand eller kvinde. Men der var også andre, både videnskabsfolk og lægmænd, med anderledes holdninger til spørgsmålene. Det er til og med diskutabelt, om alle videnskabsfolk insisterede på to klart adskilte køn, sådan som Alice Dreger forfægter. Konstruktionen af kønnene er med andre ord ikke en ensidigt gennemtvungen (tale)handling, men snarere en konflikt-

Børnehjemmet Kana på Strandvejen nord for København. (Politihistorisk Museum).

fyldt og kontinuerlig proces med mange forskellige deltagere. Hermed ikke ment, at hvem som helst i 1800-tallets Danmark kunne sige hvad som helst om kønnene; man var delvist bundet af allerede eksisterende viden om køn og kønslige forskelle. Men aktører var i tale og handling med til at nyfortolke og flytte grænser; til at skabe ny viden om kønne og dermed nyt indhold i kønskategoriene. Man kan kalde denne konstruktionsproces en forhandling.⁹

Sagen om Vilhelmine Møller – kønskiftet til trods – viser, at der forekom en kontinuerlig forhandling om, hvad der definerede køn og tvekøn, snarere end at kønnenes grænser var faste. På baggrund af artikler i børnehjemsblade, kvindeblade, lægevidenskabelige tidskrifter og dagspressen samt et par af de dokumenter, der findes i den omfattende sagsmappe fra Højesteret og Vil-

helmi Møllers sygejournal fra Vridsløselille Statsfængsel vil jeg i det følgende først fortælle Vilhelmine Møllers historie og siden diskutere, hvilke kønsopfattelser der kom til udtryk i forbindelse med hendes handlinger, fysik og personlighed.

Om Vilhelmine Møller

Plejemoderen på Børnehjemmet "Kana" på Strandvejen 39, den mandhaftige frøken Frederikke Vilhelmine Møller,¹⁰ var venlig mod alle og opfyldte selvopofrende de krav, posten stillede til hende.¹¹ Børnene elskede hende,¹² og hun nød stor respekt hos andre folk med virke inden for børnehjemssagen. Man anså hendes ideer om børneopdragelse for visionære og anerkendte hendes evne til at forene dem med det praktiske ar-

bejde.¹³ Vilhelmine Møller selv fortalte gerne om, hvordan hun havde reddet mangt et nedbrudt drengbarn fra den triste skæbne, de uden hendes hjælp havde udsigt til.¹⁴

Året 1893, 12 år efter frøken Møllers tiltrædelse af stillingen i Kana, skete der imidlertid en februar eftermiddag noget, som blev begyndelsen til en sag, der skulle ryste forældre til drengene i Kana og alle, der beskæftigede sig med børnehjemssagen – ja, sågar den større danske offentlighed: Volmer Sjøgren blev efter en fødselsdagsfest fundet død på et værelse i børnehjemmet.¹⁵

Volmer Sjøgren var som toårig blevet optaget på Børnehjemmet Godthaab i København, hvor Vilhelmine Møller en kort overgang havde været ansat. Volmers mor, madam Sjøgren, var enke, og cancer havde gjort hende svag og sengeliggende, hvorfor hun havde sendt Volmer på børnehjem. Plejemoderen kom godt ud af det med Volmer, og da hun fik stillingen i Kana, anmodede hun madam Sjøgren, om hun måtte tage Volmer med sig.¹⁶ Volmer var ingen let dreng at have med at gøre, og i brevene til moderen ville Vilhelmine aldrig uforbeholdent rose drengen. I en beskrivelse, der senere blev forelagt Københavns Criminal- og Politiret kan man læse, at Volmer i skolen altid var fraværende, og hvad "*Opførslen angaar, da var den alt andet end tilfredsstillende, thi der var snart ikke den Last, uden den blev øvet af Volmer*".¹⁷ I 1893 var Volmer nået konfirmationsalderen, og det blev ordnet sådan, at han fik en plads hos en karetmager i Roskilde.¹⁸

Volmer nåede ikke at komme i lære. Børnehjemmets læge Just Gottschalk, der hin eftermiddag blev tilkaldt, anslog, at en blodprop havde gjort en ende på drengens liv,¹⁹ og 5. marts blev han begravet på Vestre Kirkegård. Et følge af store og små ledte ham til graven i en

"pæn gul Kiste med udskårne Blomster og Kors paa og mange kønne Kranse".²⁰ I et brev til Madam Sjøgren beskrev Vilhelmine Møller ceremonien og tilføjede trøstende: "*Det Lommetørklæde De sendte ham til hans Fødselsdag fik han med sig det blev lagt over hans Ansigt. Naar nu Sommer kommer og Graven er faldet sammen, saa man kan begynde at faa den lavet i Stand saa skal jeg nok sørge for at den holdes kønt ved lige og saa skal det være et af de Steder naar min Fred tillader det, sammen med de øvrige her i Hjemmet vi vil besøge.*"²¹

Det løfte måtte plejemoderen bryde. Hun fik ikke lejlighed til at besøge graven igen, sådan som hun havde beskrevet. To dage inden begravelsen skete det nemlig, at moderen til en dreng, der tidligere havde boet på børnehjemmet, henvendte sig til bestyrelsesformanden for Kana, grosserer Christian Møller Andersen, med oplysninger, der vakte mistanke om, at frøken Vilhelmine Møller havde gjort sig skyld i usædeligt forhold til den nu afdøde Volmer.²² Bestyrelsen forsøgte selv at komme til klarhed i sagen, men det lykkedes ikke, blandt andet fordi plejemoderen på grund af nervøst sammenbrud 10. marts blev indlagt på Kommunehospitalet. Derfor besluttede bestyrelsen at overdrage sagen til ordensmagten. Politianmeldelsen den 17. marts af Vilhelmine Møller resulterede i en foreløbig undersøgelse, der styrkede mistanken til plejemoderen. Da hun den 22. marts blev udskrevet med en erklæring fra afdelingens læge dr. med. Knud Pontoppidan (1853-1916) om, at hendes sjælelige tilstand måtte betragtes som normal, anholdt politiet hende.²³

Først nægtede Vilhelmine Møller sig skyldig i alle anklager, men små to uger efter anholdelsen tilstod hun at have "*udvist uterligt Forhold overfor Volmer*".²⁴ I tidsrummet fra begyndelsen af

november til begyndelsen af december 1888 havde hun fem-seks gange tilladt den da 10-årige Volmer at komme op til sig i sengen. De var begge kun iført natlinned og hun havde med stærk følelse trykket drengen til sig. For hver gang Volmer kom op i sengen til hende, følte hun stigende behag derved, men fik snart en følelse af, at møderne var utilladelige. Sidste gang Volmer lå hos hende, havde hun – efter at han først havde lagt armene om hendes hals og kysset hende – taget fat på ham, kysset ham og knuget ham ind mod sit legeme. Frøkenen havde en følelse af, at også Volmers sanselige lyst blev vækket ved omfavnelserne, og hun understregede, at hun ikke en eneste gang havde kaldt Volmer ind til sig; drengen var hver gang kommet af sig selv. Efter sidste aften han lå hos hende, skete det i det følgende halve år et par gange om ugen, at Volmer, når han mødte hende alene i køkkenet, kom hen til hende og trykkede sig lidenskabeligt op ad hende, så hun kunne mærke, at hans mandlige lem var erigeret. Samvittigheden begyndte nu for alvor at nage hende, og til sidst drev den hende til ved en sådan lejlighed i køkkenet at stikke Volmer en lussing og derved gøre en ende på det usædelige forhold.²⁵ Forhør med flere af de drenge, der havde boet på børnehjemmet, medens det usædelige forhold havde fundet sted, viste senere, at de fleste af drengene var bekendte med forholdet. De havde til og med drillet Volmer med det,²⁶ og havde fundet på navnet Oskar til det barn, de troede ville blive frugten af forbindelsen.²⁷

Samme dag frøken Vilhelmine Møller tilstod det usædelige forhold, blev Volmers lig gravet op, og man konfronterede hende med kroppen. Hun nægtede sig imidlertid fortsat skyldig i mord. 28. marts tilstod frøkenen alligevel at have skilt drengen ved livet. Hun forklarede,

hvordan hun, efter det usædelige forhold til Volmer var afsluttet, aldrig kunne finde ro. Hårdere og hårdere havde hun arbejdet for børnene i hjemmet. Om nætterne lå hun søvnløs af bekymring, og om dagene opbød hun alle kræfter for at gøre livet så godt som muligt for drengene. Hun var nervøs, pirrelig og overanstrengt, og hendes venner havde længe ment, at hun trængte til en rejse. Hun bekymrede sig for Volmers fremtid og specielt, da han nåede konfirmationsalderen og skulle til at forlade hjemmet, frygtede hun, at han ville røbe deres forhold og dermed skade ikke bare hendes egen stilling, men hele børnehjemssagen.²⁸

For at hjælpe frøken Vilhelmine Møller til lidt søvn havde doktor Gottschalk ordineret hende en flaske kloralmikstur, som hun kunne bruge som sovemiddel.²⁹ En dag, da hun fik øje på medicinalflasken i skabet, faldt det hende ind, at hun ved hjælp af denne væske kunne skille Volmer ved livet og derved redde ham, sig selv og børnehjemssagen. Da de et par dage efter på børnehjemmet fejrede en drengs fødselsdag, så plejemoderen sit snit til at føre ideen ud i livet. For de store drenge serverede hun en blanding af saft og rom, og i Volmers glas tømte hun tillige flasken af kloralmikstur, der på daværende tidspunkt kun var halvt fuld. Volmer drak en del af glassets indhold, men syntes ikke om smagen og klagede til plejemoderen, der imidlertid drillede ham og svarede, at han *skulle* drikke op. Volmer drak det meste, og for ikke at vække mistanke, tømte frøken Vilhelmine Møller selv glasset. Inden længe blev Volmer ilde tilpas, og plejemoderen bad sin medhjælperinde, Fru Mackwitz, hjælpe ham til sengs. Senere kiggede frøken Vilhelmine Møller selv op til ham og konstaterede, at han sov fast, og for at fremskynde døden tog hun to uldne tæpper og viklede om hans ho-

ved. Da plejemoderen igen kom op for at se til ham, havde han skubbet tæpperne til side, hans ansigt var vredet i krampagtige trækninger, og han kiggede med åbne øjne på sin morderske. Sidste gang, hun kom for at se til ham, var han ikke længere i live. Frøken Vilhelmine Møller tilkaldte nu doktor Gottschalk, som kort efter kom og erklærede drengen død.³⁰

Dagspressen fulgte opmærksomt sagen. *Politiken* bragte 5. april en reportage om Vilhelmine Møllers baggrund, som, journalisten nærrede håb om, ville "kaste en Smule Lys ind i det Mørke, i hvilket denne Forbrydelse foreløbig synes at hvile".³¹ Vilhelmine Møller havde siden den tidlige barndom været et samfundets stedbarn, evigt udstødt fra sociale sammenhænge, og var af sine medmennesker kun blevet mødt med ukvemsord. Allerede kort efter konfirmationen kom hun ud at tjene og måtte i mange år trækkes med en københavnsk tjenestepiges triste lod. Varmhjertede kvindesagskvinders søndagsmøder for tjenestepiger blev frøkenens redning. I forbindelse med disse sociale sammenkomster havde hendes liv taget en drejning. Senere tog hun ophold på højskolerne Askov og Vallekilde, som også havde haft en fordelagtig indflydelse på den unge pige: Hendes tidligere mørke metodistiske religiøsitet antog efterhånden en "lysere Karakter: Kærligheden blev det Centrale i hendes Religion".³² På den tegning, *Politiken* samme dag bragte af forbrydersken, kunne man se, at hun i håret havde fæstet en sølvpil som symbol på tilhørsforhold til den grundtvigske bevægelse.

Ikke længe efter Vilhelmine Møllers tilståelse kom det desuden frem, at hun havde stået i intimt forhold til sin medhjælperinde på Børnehjemmet Kana, enken Fru Macwitz. I april blev fru Mackwitz anholdt for mulig medvirken i forbrydelsen mod Volmer.³³ Det viste

sig, at der mellem hende og Vilhelmine Møller havde "bestaaet et virkeligt Kæresteforhold."³⁴ I juni blev hun imidlertid løsladt. Hverken forhør af hende eller vidnesbyrd fra andre tydede på, at hun havde været medskyldig, og domstolene havde ikke fundet anledning til videre at undersøge de to kvinders indbyrdes forhold.³⁵

Mod slutningen af april nævnte Vilhelmine Møller under et forhør over for en dommer, at der var noget abnormt ved hende, men først flere måneder senere blev arrestanten underkastet den første lægelige undersøgelse. Undersøgelsen blev foretaget af psykiater Carl Georg Gædeken (1832-1900) og fødselslæge Asger Stadfeldt (1830-1896), som den 3. oktober fastslog, at arrestantinden ikke var kvinde, men mand. Misdannede kønsdele havde gjort, at Vilhelmine Møller ved fødslen var blevet bestemt til et fejlagtigt køn. 22. december samme år fik hun kongelig bevilling til at skifte navn fra Frederikke Vilhelmine Møller til Vilhelmi Møller. Hun henhørte derefter juridisk set til det mandlige køn.³⁶ Derfor måtte han i mandfolkearrest. I *Socialdemokraten* kunne man den 6. januar 1894 læse, hvordan forbryderen havde taget afsked med sin moder og søster, "under stærk Sindsbevægelse talte hun med dem, og blev derefter overgivet til mandig Bevogtning. Hendes haar blev afklippet og iført Mandsdragt blev hun derefter ført til Fængslet paa Kristianshavn."³⁷

Under sit ophold i arresten forfattede Vilhelmi Møller det ene skrift efter det andet, hvori han forsøgte at besvare så mange spørgsmål som muligt for at foregribe forhørerne og formilde dommerne. Efter at have fået læst sigtelsen mod sig op, skrev han blandt andet: "saa vil jeg underdanigst bede ikke at forglemme (hvis sligt kan tages i betragtning) at jeg

Vilhelmine Møller med den sølvpil i håret, der var et karakteristisk smykke for grundtvigske kvinder. (Politihistorisk Museum).

i grunden har været straffet i 48 aar, i 48 aar har jeg ikke kendt mig selv; bare, bare, bare jeg havde gjort det, bare jeg havde haft mod som trang til at gaa til en læge, jeg var tit paa springet, men blyheden holdt mig tilbage".³⁸ Poli- og Criminalretten idømte forbryderen livsstraf (dødsstraf), men dommen blev straks anket til højesteret.³⁹ Det fremgår ingen steder, hvem der ankede den, men eftersom dommen var dødsstraf, må man formode, at det var Vilhelmi Møller og ikke anklagemyndigheden.

Ved Højesteret fik Vilhelmi Møller som forsvarer den engelskfødte Charles Shaw (1845-1918). I forsvarstalen betegnede sagføreren blandt andet arrestantens legemlige såvel som åndelige dobbelthed. Abnormiteten måtte have haft en betydelig indflydelse på arrestanten. Endvidere påpegede Shaw forbryderens stærke religiøsitet, søvnløsheden og den store arbejdsomhed som faktorer, der havde drevet ham til forbrydelsen.⁴⁰ Højesteret stadfæstede Criminal- og Politirettens afgørelse. Kort efter blev dommen imidlertid omstødt til livsvarigt fængsel, og Vilhelmi Møller blev overført til Vridsløselille Statsfængsel.⁴¹

Som nævnt vakte "Kanasagen", som Vilhelmine Møller-sagen hed i folkmunde, stor og bred interesse i offentligheden, og det er det, der gør den oplagt til at belyse, hvordan man konstruerede køn og tvekøn. Sagen motiverede læger, børnehjemsfolk, kvindesagsforekæmpere, jurister, journalister m.fl. til at eksplicitere deres kønsopfattelser og dermed åbent bidrage til den kontinuerlige forhandling om kønnene. Jeg har valgt at inddrage kilder fra både før og efter forbrydelsen og afsløringen af Vilhelmine Møllers mandlige køn, da jeg mener det tilføjer vigtige perspektiver til forståelsen af kønskonstruktionen. I debatterne diskuteres emner som kvindelig moderfølelse, kønnenes seksuelle drif-

ter, deres åndrigheid og initiativkraft. Debatterne bevægede sig, især blandt læger, også ind på en mere abstrakt behandling af, hvordan man burde afgøre kønnet på personer med tvetydigt køn, hvorvidt der eksisterede klart afgrænsede køn, og om kønskarakterer var biologisk eller socialt betingede.

Moderfølelse

Under en tegning af den mandhaftige morderske skrev *Politiken* kort efter tilståelsen af mordet "*Saaledes ser hun ud, denne Plejemoder, som ved sin grufulde Daad har faaet mangt et Moderhjerte til at dirre i Rædsel.*"⁴² Vilhelmine Møller var ikke i egentlig forstand selv moder. Men hun mente selv, at hendes hjerte var som en ægte moders hjerte, fordi moderfølelsen var gudgivet kvinder. I et indlæg i *Højskolebladet* flere år inden Volmers død beskrev hun sin gerning og indledte således: "*Nu ved jeg ogsaa meget godt, at der ere mange Mødre, som ville lette paa Skuldrene og ryste paa Hovedet, fordi de ikke rigtig have Tro til, at vi ugifte Plejemødre virkelig forstaa hvorledes vi skulle omgaas Børn, da vi mangle det gyldne Kjærlighedsbaand, som knyttes mellem Moder og Barn i Fødselsstunden. Hertil vil jeg sige: deri kunne I have ret; og jeg for mit Vedkommende skal ærlig indrømme, at jeg tit har sukket, fordi jeg følte, at jeg fattedes Kjærlighed. Men paa den anden Side, saa har jeg ogsaa følt, at hvor jeg var afmægtig, der var Gud mægtig.*"⁴³ Carl Petersen, en stor mand inden for børnehjemssagen, gengav i 1892 artiklen i sit blad *Samaritanen* og knyttede i den anledning en kommentar til Vilhelmine Møllers betragtninger over kvinder og moderskab. Han henviste til alle de ugifte kvinder på børnehjem, der rundt omkring i landet beviste, at det ikke var nødvendigt at have født et barn, for

at være en god moder. "Det ligger nu en Gang til Kvinden, at være Moder og Opdrager af Børn, hun er stærk, hvor Manden er svag." Carl Petersens erfaring havde vist, at når en kvinde blev betroet hjemløse børn "saa vækkes den i hende af Gud nedlagte Moderkjærlighed."⁴⁴

Den drejning, sagen fik, da Vilhelmine blev til Vilhelmi, vakte fornyet interesse også blandt læger og jurister. Den praktiserende læge, Henrik Stilhoff (1855-1909), undersøgte retsakterne og udgav, året efter dommen var faldet, en artikel, hvori han diskuterede Kanasa-gen. Han mente, at moderfølelse, eller rettere moderinstinkt, af naturen var en af de stærkeste og mest dominerende kræfter hos kvinder.⁴⁵ Stilhoff kommenterede derimod ikke, hvordan det kunne være, at et mandfolk i den grad havde udmærket sig som moder.

Vilhelmi Møller glemte heller ikke efter sit juridiske kønsskifte herligheden ved moderskabet. Medens han sad i arresten forfattede han flere skrifter, hvori han optegnede sit liv, sine drømme og sit virke. Ingen billeder var for ham så skønne, som et lille hyggeligt hjem med moderen ved vuggen, og det var det, han med Kana havde søgt at bygge. Hele sit liv som kvinde havde Vilhelmine Møller drømt om at give til andre børn, hvad hun selv havde måttet leve foruden, moderkærlighed. Gennem sin barndom havde hun kun fået medlidenhed, og var der en ting, der den gang kunne fremkalde den dybeste misundelse hos hende, ja endog tårer, da var det når hun så, at en moder kyssede sit barn.⁴⁶ Med Kana – børnene, huset og haven – var den livslange drøm om hjem og moderskab omsider gået i opfyldelse, og da Vilhelmi Møller sad i arresten skrev han, at tabet af alt det, af den opfyldte drøm, det var hans største straf.⁴⁷

Med hensyn til moderfølelse er det tilsyneladende ikke relevant at tale om

konflikt i konstruktionen af kvindelkønnet i forbindelse med Kanasa-gen. Tværtimod herskede der tilsyneladende konsensus om, at kvinder besad moderfølelse, hvad enten den var gudgiven eller naturlig. At plejemoderen i virkeligheden var en mand fik ingen til (offentligt) at undre sig over hans evner som moder.

Kønnenes seksuelle drifter

Volmer var overdraget til Vilhelmine Møllers varetægt og opdragelse, ergo burde hun pr. intuition have opført sig som en rigtig moder overfor ham. I stedet havde hun gjort ham til sin elsker.⁴⁸ Netop det, at en kvinde havde begået en seksuel forbrydelse, gav anledning til stærke reaktioner. *Socialdemokratens* journalist påpegede inden tilståelsen af mordet, at straffeloven forudsatte, at sædelighedsforbrydelser blev begået af mænd, og at der ingen kriminel lavalder fandtes for drenge.⁴⁹ Der var med andre ord slet ikke rum i retssystemet for, at en kvinde kunne finde på at gøre, hvad Vilhelmine Møller havde gjort med Volmer. Da lovgivningen formodentlig afspejlede manges opfattelse af, hvad kvinder var i stand til og ikke var i stand til, var Vilhelmine Møllers forbrydelse overordentlig chokerende, og flere spekulerede i debatindlæg over, hvad den viste om kvinden som seksuelt væsen.

En kvindelig læser af kvindebladet *Hvad vi vil*, der underskrev sig E. W., klagede i et læserbrev over udeblivelser af en kommentar fra bladet til den kontroversielle sag. Kvindebladet burde ikke forholde sig tavst, når en kvinde var faldet så dybt.⁵⁰ Bladets redaktør, Johanne Meyer (1838-1915), som var en nær veninde af Vilhelmine Møller, svarede hertil, at det for hende ingen forskel gjorde, om det var en mand el-

ler en kvinde, der forbrød sig mod børn: *"Jeg har aldrig sat Kvinden højere end Manden; tvertimod har jeg atter og atter betonet baade offentligt og privat, at vi forlanger samme Moral for Mænd som for Kvinder. Tilbøjeligheder og Lidenskaber er vel ens i Menneskenaturen, og disse kan være lige svære at beherske for begge Køn."*⁵¹ Johanne Meyer mente, at megen urenhed i samfundet skyldtes, at man afkrævede kvinden askese, men tillod manden at give sig hen til tøjlesløse lidenskaber. I stedet slog Meyer et slag for ligestillingen mellem kønnene således, *"at et naturligt rent Forhold i Sympati og virkelig Tilbøjelighed var muligt for de mange"*. En sådan samfundsmoral ville, mente hun, lette samfundet for mange byrder.⁵² Med hensyn til Vilhelmine Møller skrev hun, at plejemoderen altid var villig til at lytte og hjælpe mennesker i nød. *"Men sæt nu"*, fortsatte hun, *"at denne samme Vilhelmine Møller selv bar paa den hemmelige Sorg, at hun ikke havde naaet et Kærlighedsforhold: sæt, at alle disse Venner, der skulde have Trøst, yderligere hidsede og tyngede hendes erotiske Følelser og fremkaldt Nerve-svækkelse og Hysteri?"*⁵³

Til dette svarede E. W., at hun da heller ikke satte kvinden højere end manden moralsk set, og at *"en Kvindes Tilbøjeligheder og Lidenskaber kan være ligeså stærke som en Mands, og som Følge deraf ligeså svære at beherske; men i Regelen forstaar hun alligevel bedre at holde dem i Tømme, og det, tror jeg nu en Gang, ligger i den kvindelige Natur"*.⁵⁴

Socialdemokratens journalist delte Johanne Meyers opfattelse af kvinders erotiske disposition. Han mente, at den psykologiske forklaring på Vilhelmine Møllers forbrydelse skulle findes i, at hun i lang tid havde modstået *"de kønslige Tilbøjeligheder, som hun har besiddet i samme Grad som mangan anden Kvinde"*. Efter at hun havde arbejdet med sin opslidende op-

dragervirksomhed, var hendes askese til sidst slået over *"i sin Modsætning: Trangen til Elskov"*. Hun var, mente journalisten, blevet offer for samfundets strenge moral, hvilken hun i kraft af sin kristelige askese havde givet sig helt i vold.⁵⁵

I en artikel forfattet efter afsløringen af plejemoderens mandlige køn filosoferede lægen Stilhoff dels over skyldsspørgsmålet, dels over de to køns anlæg og forholdet mellem kønsdrift og åndelighed. Han var optaget af at fremhæve de elementer ved forbrydelsen, der beviste Vilhelmi Møllers mandlighed. Han opregnede først, hvad han anså for almengyldige sandheder om de to køn. Han mente, at hannen overalt i dyreriget fremtrådte som den aktive og skabende part, medens hunnen var passiv og modtagende. *"Hos homo sapiens (LINNÉ) vil man ved nærmere Eftertanke finde det samme at være Tilfældet; det er Manden, der er den aktive, Kvinden der er den passive"*.⁵⁶ Kvinder havde ifølge Stilhoff sjældent nogen særlig stærkt udviklet seksuallfølelse, og det ville jo egentlig også være overflødigt, at mere end den ene part havde den. Ydermere, hævdede Stilhoff, var mænd almindeligvis polygamt anlagte, hvorimod kvinder var monogame.⁵⁷ *"Seksuallfølelsen hos Kvinder træder i hvert Fald fuldstændig tilbage for Moderfølelsen i Styrke, medens hun undertiden aldrig kan forvinde Tabet af sit Barn, trøster hun sig i Regelen let over Tabet af sin Mand."*⁵⁸

Medens Vilhelmine Møllers sag ikke havde forårsaget stillingtagen til moderfølelsens ophav, fungerede den som katalysator for en debat om, hvorvidt kønnenes seksuelle drifter var lige stærke, og om hvilken rolle samfundsnormer spillede i forhold til begrænsninger og udfoldelse af seksuelle drifter. På dette område forekom klare brydninger, eller med andre ord, en eksplicit forhandling om kønnenes karakterer.

Åndrighed og initiativkraft

Stilhoff var som nævnt optaget af at finde tegn på forbryderens mandlighed, vel at mærke efter hans juridiske kønsskifte. Selve det, at der var tale om mord, var for Stilhoff et tydeligt tegn på, at man her havde med en mand at gøre. Man kunne nemlig ikke ved en undersøgelse af "*Kriminalstatistikken vente at finde Kvinden repræsenteret ved Forbrydelser, der kræver Mod, Styrke og Energi*".⁵⁹ Dette kunne skyldes kvinders generelle passivitet, som i øvrigt ifølge Stilhoff "*ikke blot gælder paa det seksuelle, men ogsaa paa det aandelige Omraade*". Kvinders åndelige passivitet resulterede i, at de var mænd underlegne, og den grundlæggende forskel mellem kønnene var biologisk funderet. Han ville ikke, understregede han, gøre noget ud af at sammenligne kvinders anatomi med abers, da han ikke mente, at det, at kvinder på flere områder ganske lignede aber, i sig selv beviste noget. Derimod påpegede han vigtigheden af Darwins opdagelse, at kvinden generelt var tidligere færdigudviklet end manden.⁶⁰ Det betød nemlig, at kvinden anatomisk set bevarede den infantile type, for som Schopenhauer havde vist: jo højere et udviklingstrin man var nået, desto længere tid tog det at nå sin fulde udvikling. Når det tog manden flere år end kvinden at blive færdigudviklet, skyldtes det altså, at han havde nået et højere evolutionistisk stade. Sidst, men ikke mindst, kunne Stilhoff referere til De-launay, der havde bevist kvinders biologisk funderede underlegenhed ved, at piger, der gik i kønsblandede skoler, fra det 12. år ikke længere kunne følge med drengene.⁶¹ Disse grundlæggende forskelle mellem kønnene fik Stilhoff til at prise sig lykkelig over, at han selv tilhørte det stærke køn: "*at vi anser vor*

Mandighed for mere værd end Kvindeligheden, og som i hvert Fald gør al den øredøvende Snak om Kønnenes Ligeberrettigelse til rene Utopier".⁶²

Vilhelmi Møller havde under et forhør den 28. juni 1893 nævnt, at et vigtigt motiv bag mordet var frygten for, at Volmer efter sin konfirmation, når han flyttede fra Kana, skulle sladre om deres usædelige forhold, og at det ville skade børnehjemssagen.⁶³ Endvidere skrev arrestanten selv i sine selvbiografiske optegnelser, at han havde begået mordet omtåget af "*en Slags religiøs Fanatisme [...] mine Tanker var mere i Himlen hos Gud end her paa Jorden*". Heller ikke efterfølgende havde han forstået, at mordet var en forbrydelse: "*jeg mente kun, at jeg havde sendt ham hjem, hvor der var saa godt at være*".⁶⁴ Disse selvbiografiske optegnelser var formet som en slags bønsskrift til dommerne, og det er ikke usandsynligt, at arrestanten havde en interesse i at fremstille sin egen tilstand som omtåget og dermed antyde, at han ikke var fuldt tilregnelig i gerningsøjeblikket. På samme måde kan forklaringen af motivet om at redde Volmer også have haft til formål at formilde dommerne. Stilhoff tog imidlertid arrestanten på ordet, og så især den religiøse fanatisme som endnu et bevis på, at arrestanten var af det stærke køn. Stilhoff brugte begreberne åndelighed og religiøsitet som med hinanden udskiftelige størrelser. Eftersom mænd generelt var mere religiøse end kvinder, var Vilhelmi Møllers religiøse, fremadtænkende og næsten altruistiske motiver et tydeligt tegn på hans mandlighed. "*Den mandlige Type hos ham viser sig ikke blot ved selve Mordet [...], men ogsaa i selve Motiverne dertil*".⁶⁵

Psykiateren Knud Pontoppidan, der havde været i kontakt med Vilhelmine Møller, da hun kort inden anholdelsen

var indlagt på hans afdeling på Kommunehospitalet, havde også sine forestillinger om, hvordan normale mænd og kvinder var. Dette kom bl.a. til udtryk i en forelæsning hvor han blandt andet talte om Vilhelmine Møller og optegnede "*Afarter af Androgyni*",⁶⁶ det vil sige sociale former for hermafroditisme. Han mente, at alle læsere ville kende til sociale hermafroditter som eksempelvis "*Mænd, der hverken spille Kort eller tale Politik, men sy og strikke. Kvinder hvis Holdning og Bevægelser ere maskuline lige til Haandskriften; Mænd, der ere sky og bly af Væsen, yndefulde i Stillinger, Blik og Miner indtil det smægtende og kokette. [...] Kvinder, hvis hele Karakter bærer Præg af mandlig Aktivitet og kraftigt Initiativ; Mænd, hvis uselvstændige Personlighed synes støbt i kvindelige Former. Kvinder, der ere som skabte til at byde og som i Forholdet til Andre bliver de overlegne, ja de beskyttende; Mænd, hvis Natur det er at underordne sig og lade sig styre.*"⁶⁷ Pontoppidan tilføjede, at de forskellige former for social hermafroditisme, som han i øvrigt mente, var almindeligt forekommende hos begge køn, ikke behøvede at have noget at gøre med ydre fysiske misdannelser. Ved at beskrive, hvordan ikke alle faldt inden for det normale, markerede Pontoppidan indirekte en opfattelse af, at det var mandligt bl.a. at udøve kraftigt initiativ og kvindeligt bl.a. at være yndefuld og uselvstændig, men med begrebet om social hermafroditisme giver han alligevel udtryk for et mindre entydigt kønsbegreb end Stilhoffs.

Vilhelmine Møller blev ofte beskrevet som en forstandig kvinde. Hendes ven, børnehjemsmanden Carl Christensen, fortalte efter mordet i en artikel i sit blad, *De Hjemløse*, at "*hendes klare Forstand, hendes Færdighed i at udtrykke sig i Korthed og med Fynd*" altid gjorde en samtale med hende interessant.

Kvindebladsredaktøren Johanne Meyer beskrev hende som et begavet menneske. Godt nok var hun frastødende i sit ydre, men "*hun tænkte klarere og dybere end de fleste*".⁶⁸ Og 'de fleste' var her både kvinder og mænd. Politikens journalist nævnte ligeledes, at Vilhelmine Møller havde udvist "*ikke blot en sjælden Energi, men tillige en ualmindelig klar Forstand*".⁶⁹ Det var kort sagt muligt at beskrive en enkelt kvinde som energisk og klog. På den anden side var det også muligt som Stilhoff at argumentere for, at disse egenskaber var nogle, der tilfaldt mænd og kun mænd. Således var der også med hensyn til åndrighed og initiativkraft mange forskellige holdninger til, hvad der var kvindeligt og mandligt. Kønnenes karakter var altså også på disse områder til forhandling.

Kønsbestemmelsen

Den retsmedicinske undersøgelse af Vilhelmine Møller havde nok overrasket de to læger Gædeken og Stadfeldt. Kønsdelene så ved en overfladisk betragtning kvindelige ud, thi der var "*en Hudfold paa hver Side og en Spalte i Midten*", men undersøgte man dem nærmere, opdagede man, at naturen havde spillet et puds. I begge hudfolder fandtes der nemlig en testikel, der lod sig skyde opad og udad. "*De to Hudfolder viste sig altsaa at være de to Sidehalvdele af en fra Fosterlivet spaltet Pung – Scrotum – og paa det Sted, hvor de opad stødte sammen fandtes et lille mandligt Lem af Tykkelse som en Mellemfinger og hen ved en Tommes Længde, forsynet med en tydelig Glans*".⁷⁰ Det, at Vilhelmine Møller havde testikler, afgjorde for de to læger spørgsmålet om kønnet, tilstedeværelsen af testikler var nemlig et "*sikkert Tegn*" på, at hun var mand. At lade kønskirtlerne afgøre kønnet hos personer af umiddelbart tvetydigt køn var ikke ual-

Vilhelmi Møller fik ikke det mere mundrette navn Vilhelm. (Politihistorisk Museum).

mindeligt i slutningen af 1800-tallet,⁷¹ men der er intet i lægernes udtalelser, der tyder på, at man havde foretaget en kirurgisk undersøgelse, der kunne have påvist eventuelle æggestokke.⁷² Sandsynligvis ville man have anset det for alt for risikabelt – en sådan undersøgelse kunne medføre døden, og det hændte derfor ofte, at man ventede med dem til ved obduktionen.⁷³ Påvisningen af de mandlige kønskirtler var altså tilstrækkeligt til at afgøre kønnet, selvom man ikke havde undersøgt, om patienten tillige havde kvindelige kønskirtler. (Hvis lægerne delte Stilhoffs opfattelse af de to køn, må det have været en lettelse at opdage, at Vilhelmine Møller var mand, så en kvinde alligevel ikke havde begået en forbrydelse, der krævede både utøjlede seksuelle drifter og mandsmod). Som *Politiken* udtrykte det: "*Vilhelmine Møller var ikke Kvinde, heller ikke Hermafrodit, men en Mand – ganske vist noget abnormt udviklet, men dog absolut et Mandfolk.*"⁷⁴

Fra 22. december 1893 var Vilhelmine Møller også juridisk set en mand. Hun havde altid selv været bevidst om, at hendes "*Kjønorganer var abnormt dannede,*" men havde ikke forinden lægernes undersøgelse betvivlet, at hun var kvinde.⁷⁵ Vilhelmi Møller indledte sin 'selvbiografi' med sætningen: "*Dersom jeg skulde give mig selv et Navn eller Benævnelse, som jeg mente kunde passe paa mig og mit Liv, skulde det være: Dobbeltmennesket, thi som jeg i det ydre er noget dobbelt, saaledes er jeg ogsaa i det indre.*"⁷⁶ Der havde været tider, forklarede han, hvor de mandlige dådriige kræfter blev de rådende i hans virke, og der havde været andre hvor det "*kvindelige, ømme, blide, stille og kærlige fik Overtaget*". Han tilføjede, at de perioder, hvor det kvindelige havde været det dominerende, havde været de bedste i hans liv.⁷⁷ Eftersom lægerne anså ham for "*absolut et Mandfolk*" var han desuagtet

tvunget til at vænne sig til tanken om, at det kvindelige måtte træde tilbage for det mandlige. Der er ikke noget, der tyder på, at køns- og identitetsskiftet skete mod hans vilje. Alligevel syntes han nok ikke, i al fald ikke i begyndelsen, at det var en let forandring. I et brev til sin sagfører skrev han for eksempel: "*To ting har jeg, som jeg inderlig beder Dem gøre for hvad De kan, nemlig: at jeg bliver fri for at komme paa hospitalet, da det er saa svært hele sit liv at være til beskuelse; jeg er saa træt, saa træt. Dernest: fri for flere forhør; da forhør er en stor sjælelidelse, og dertil vil saa komme, at jeg vil blive stillet frem i denne nye skikkelse, som ikke vil gøre lidelsen mindre.*"⁷⁸ På denne baggrund kan det forekomme næsten nådesløst og i tråd med det billede, Foucault og andre har tegnet af samtiden, at foranledige et kønsskifte hos en person, der følte sig som et dobbeltmenneske. Men udsagnene fra de to læger, der udtalte sig om køn i forbindelse med Vilhelmi Møller, afspejler hverken enighed eller en stædig insisteren på et utvedtydigt biologisk funderet køn.

Én krop – ét sandt, biologisk køn?

Henrik Stilhoff og Knud Pontoppidan, som begge havde udtalt sig om de to køns karakteristika i forbindelse med Kanasagen, knyttede tillige kommentarer til køn og tvekøn på et mere abstrakt plan.

Henrik Stilhoff tog som udgangspunkt for givet, at forbryderen var en mand, og gjorde som nævnt sit for at bevise, hvordan Vilhelmi Møllers mandlighed, det sociale køn til trods, slog igennem i den forbrydelse, han havde begået. Han mente således, at en persons sande biologiske køn ville komme til udtryk uanset opvækstforhold. Ikke desto mindre havde Stilhoff problemer med at fasthol-

de en helt entydig kønsopfattelse. I en fodnote anførte han således: *“Det maa vel have in mente, at uagtet den retsmedicinske Undersøgelse bestemt udtaler, at Arrestanten er Mand, ikke Kvinde kan det dog ikke forstaas uden “med Modification”. Et Individ, der har levet 38 [sic] Aar som Kvinde kan ikke i psykologisk Henseende ved saadant Dekret forvandles til en Mand, men maa blive det, man med et fortræffeligt Udtryk paa jysk kalder en ‘Hverken’”*.⁷⁹ Stilhoff mente endog, at Vilhelmi Møller på grund af de naturlige konsekvenser af en sådan kønsforvirring burde frifindes. Havde man i Danmark haft et retssystem med brug af jury *“vilde vi sandsynligvis som Medlem af Juryen i denne Sag afgive et ‘Ikke skyldig’*.”⁸⁰ Om end han sandsynligvis ikke direkte eller med de ord ville have erklæret det, var Stilhoff således delvis åben for, at kønnet og de hhv. mandlige eller kvindelige personlighedstræk hos en person også var socialt betingede.

Knud Pontoppidans bekendtgjorde ligeud, at kønnet efter hans opfattelse i høj grad var socialt betinget, samt at ingen mennesker i virkeligheden var fuldstændigt kvindelige eller rent mandlige. For det første, mente han, var det en *“Kendsgerning, at der forekommer Væsener, der ere sammensatte af baade mandlige og kvindelige Elementer, samt, hvad der er vigtigere, at der er Tilfælde, hvor Spørgsmaalet ikke med Sikkerhed kan besvares”*.⁸¹ For at forstå dette, var det i Pontoppidans øjne nødvendigt at se på menneskets oprindelse på to planer. Dels evolutionistisk, idet racen i tidernes morgen var tvekønnet, dels oprindeligt, forstået som mennesket i fosterstadiet. I de første måneder af fosterstadiet var mennesket nemlig tvekønnet, idet genitalierne hos begge køn udviklede sig fra samme udgangspunkt. Der fandtes, forklarede Pontoppidan, mange individer, der bar præg af rester fra denne tvekøn-

nethed i deres krop, sind og seksualitet. Man kunne være fysisk dannet med elementer af begge køn, man kunne have tendenser, der almindeligvis tilfaldt det andet køn (mænd, der holdt af at strikke osv.), og man kunne have seksualdrifter, der pegede i retning af ens eget køn. Hermafroditisme var altså et fænomen, der kunne tage mange forskellige former. For det andet, mente han, var vi alle i virkeligheden seksuelt set tvekønnede, for *“en nøje Selviagttagelse lærer os, at vi Alle oprindeligt ere nærmest biseksuelt anlagte. Som Regel er vel Kønsdriftens endelige Retning paa afgørende Maade forudbestemt, og hos de Fleste ledes Driften snart ind paa faste og regelrette Baner under Indflydelsen af Opdragelse, Tilvænnning og Eksemplets Magt.”*⁸² Biologisk set var vi altså i kraft af vor medfødte biseksualitet tvekønnet anlagte, men vor opvækst påvirkede os i de fleste tilfælde til kønslig ensretning. Hos Vilhelmi Møller kom opdragelsens påvirkning ifølge Pontoppidan til udtryk i hans hang til drenge. Den medfødte biseksualitet gjorde, at der i tilfælde med hermafroditter ikke kunne ske *“andet, end at disse Mennesker ved den Maade, hvorpaa de klædes, opdrages og bringes i Samkvem med andre Børn og unge Mennesker, hindres i at erkende deres rette Kønsfæller”*.⁸³

Pontoppidan anså samfundets entydige kønsopfattelse som grundet i sociale motiver. Et individ, skrev han, kunne ikke eksistere i samfundet uden at have et virkeligt køn, for de rettigheder, der tilfaldt de to køn, var uensartede. Der var eksempelvis tilfælde, hvori arv kun tilfaldt mandlige arvinger, og hvis man opdagede, at to ægtepartnere var af samme køn, ville det kunne blive skilsmissegrund. *“Forholdet er det, at man strengt taget og korrektest kunde inddele Menneskene i saadanne, der ere fortrinsvis mandligt organiserede, og saadanne, der fortrinsvis ere Kvinder.”*⁸⁴ Pontoppidan

mente med andre ord ikke, at der fandtes to klart adskilte og forskellige køn. Der fandtes snarere egenskaber, der kunne betegnes som mandlige eller kvindelige, og hvor stærke de respektive egenskaber var hos en person var bestemt af sociale såvel som biologiske faktorer.

Vilhelmine Møller var i retslægerens og lovens øjne utvetydigt en mand. Overordnet set betragtede også både Stilhoff og Pontoppidan Vilhelmi Møller som en mand, men nøjere undersøgelse viser altså, at deres kønsopfattelser var både uensartede og tvetydige. Stilhoff anså kønnet som et biologisk givet faktum, men måtte alligevel erkende, at det sande køn kunne blive forpurret af en opvækst under det forkerete køn. Pontoppidan mente derimod, at alle i større eller mindre grad og på forskellige områder var tvekønnede. I de grænsetilfælde, hvor graden af tvekønnethed blev så stor, at det var problematisk at fastlægge et entydigt køn, afgjorde man det ifølge Pontoppidan af sociale årsager.

Billedet af samtidens læger, jurister med flere som egenrådige skikkelser, der med reference til et fastlagt og snæversynet kønssyn bestemte andre menneskers køn for dem, holder altså ikke helt stik. Heller ikke Alice Dregers argument om, at lægerne i alle tilfælde insisterede på to klart adskilte køn og svor til 'en-krop-et-sandt-biologisk-køn-doktrinen'⁸⁵ passer fuldstændigt på Danmark i perioden. I det mindste modsiger Pontoppidans udtalelser forestillingen om, at alle læger var så ensidige i deres opfattelse af krop og køn.

Læger, hermafroditte og pseudohermafroditte i Danmark

Både Pontoppidans udtalelser og Krafts behandling af patienten K. S. C. (se indledningen) kan virke overraskende, og

man kan derfor være fristet til at spørge, om ikke disse var enestående mht. deres indstilling til hermafroditte. Hvad skete der i andre tilfælde, hvor læger kom i kontakt med personer af umiddelbart tvetydigt køn? For perioden 1844-1914 har jeg foruden artiklerne i forbindelse med Vilhelmine Møller fundet i alt ti tilfælde, hvor hermafroditisme bliver diskuteret på konkret eller abstrakt plan i danske lægevidenskabelige tidsskrifter og bøger. Tilsammen gives der i disse artikler eksempler på ni forskellige danske personer med umiddelbart tvetydigt køn (heraf er den ene Ludvig Krafts patient K. S. C.), og der henvises desuden ofte til tilfælde i Tyskland, Frankrig, Italien og USA.

Alle de danske hermafroditte, der bliver refereret til i disse artikler, blev bestemt til at være enten mand eller kvinde biologisk set, og de fleste læger mente da også, at en person kun kunne have ét køn. Allerede i 1847 lød den indledende sætning i en artikel om den patologiske hermafroditisme "*Foreningen af begge Kjøen i eet Væsen, som man har antaget indtil vore Dage, og det ikke blot som Monstrositet, men som fysiologisk Form for hele Dyreklasser, lader sig slet ikke bringe i Harmoni med Kjönsbegrebet, saaledes som vi er nødt til at opstille det efter en nøje Betragtning af de somatiske og psykiske Forhold hvoraf det maa deduceres.*"⁸⁶ I anden halvdel af 1800-tallet begyndte man i Danmark, inspireret af den tyske hermafroditteksperter Klebs, at benytte begrebet 'pseudohermafroditisme,' hvormed man mente personer med misdannelser på kønsdelene, der forårsagede misforståelser angående kønnet. En kvindelig pseudohermafrodit var en kvinde, der blev taget for mand, og omvendt blev mandlige individer, der, som Vilhelmine Møller og Krafts patient, var blevet henregnet under kvindekønnet, betegnet som mandlige pseudoher-

mafroditter.⁸⁷ Også lægen Ricard Blom brugte i 1893 begrebet pseudohermafroditisme, men kommenterede, at det egentlig slet ikke var logisk. Han mente nemlig, at brugen af begrebet pseudohermafroditisme forudsatte eksistensen af ægte hermafroditisme, som i hans øjne for længst var blevet tilbagevist.⁸⁸ Alle individer havde ét entydigt køn, om end der forekom tilfælde, hvor man umiddelbart ville lade sig narre til at tro noget andet. En grundig undersøgelse, mente han, ville eliminere tvetydigheder. Der var en enkelt videnskabsmand, C. Lange, der mente, at ægte hermafroditisme fandtes, men han understregede dog, at det var yderst sjældent og svært at påvise.⁸⁹

Bortset fra Pontoppidan, bekræfter de fleste danske lægers behandling af hermafroditisme således Alice Dregers argument om, at 1800-tallets læger insisterede på, at der fandtes to klart adskilte køn, og at alle personer tilhørte enten det ene eller det andet. Præcis hvad, der skulle afgøre kønnet, var der ikke helt enighed om, og de biologiske, psykiske og sociale oplysninger, der i rapporterne blev givet om patienterne, varierede derfor noget. Dog mente de fleste, at tilstedeværelsen af det ene eller andet køns kønskirtler i sidste ende var den vigtigste faktor i kønsbestemmelsen. Men det er, som Ludvig Krafts tilfælde fra Frederiksberg Hospital viser, ikke ensbetydende med, at lægerne altid tvang patienterne til at tilpasse deres juridiske og sociale køn til det biologiske. En anden dansk læge, V. Ellermann, omtalte i positive vendinger behandlingen af et udenlandsk tilfælde af mandlig pseudohermafroditisme, hvor en kvinde inden sit bryllup henvendte sig til en læge for (i lighed med Krafts patient) at blive opereret for brok. Lægen opdagede, at hun havde testikler, men holdt opdagelsen hemmelig for patienten, som giftede sig og levede lykkeligt i sit ægteskab.⁹⁰

Alice Dreger har desuden fundet flere eksempler på læger, som med eller uden patientens viden derom hjalp dem til at få justeret biologien således, at de kunne få lov til at få eller bibeholde det køn, de følte, de tilhørte.⁹¹

Foucault og andre har som vist i indledningen tegnet et billede af behandlingen af de moderne vestlige samfunds kønskonstruktion som uhyre ensidig, og argumenteret for, at pseudohermafroditter blev tvunget til at leve i overensstemmelse med, hvad der blev bestemt til at være deres sande, biologiske køn. De danske historier om hermafroditter bekræfter ikke dette billede. I fem af de ni tilfælde blev det biologiske køn først endeligt bestemt, efter at patienten var død.⁹² Tre af disse var kvinder, der hele deres liv havde levet som mænd,⁹³ til trods for at deres familier i nogle tilfælde havde haft anelser om, at kønnet måske ikke var det rigtige: "*N. N. har steds følt sig som Mand og blev 28 Aar gammel gift med en Kvinde. Efter N. N.'s Død er der fra forskellig Side blevet fremsat Formodninger om, at 'han' 'ikke var noget rigtigt Mandfolk', blandt andet skal 'hans' Moder have udtalt dette til Svigerdatteren.*"⁹⁴ Det var altså muligt for personer med tvetydigt køn at leve et helt liv med et andet køn end det, samtidens medicin ville have tildelt dem, også selv om omgivelserne var klar over tvetydighederne. Af gode grunde fik lægernes afsløring af den fejlagtige kønsbestemmelse heller ingen sociale konsekvenser for patienterne. I de to andre tilfælde, hvor kønnet først ved patientens død blev endeligt bestemt, havde kvinder, der ved indlæggelsen blev mistænkt for at være mænd, siden ved obduktionen alligevel vist sig at være kvinder.⁹⁵

En af de personer, der i levende live oplevede at få en anden kønsbestemmelse, var den kvindelige patient, P. F. Hun henvendte sig selv til en læge for at spør-

ge, om det var muligt, at hun i virkeligheden var mand, og hvis det var tilfældet, om hun i givet fald kunne komme til at leve som mand. Lægen fandt ved undersøgelsen, at hendes træk på alle punkter var meget maskuline; og at der i, hvad der måtte formodes at være hendes pung, fandtes to testikler.⁹⁶ Patienten fik det, som hun ønskede det: "*P. F. har nu indleveret ovennævnte Ansøgning om at maatte erklæres for et Mandfolk og nyde et saadants Rettigheder, og, støttet paa ovennævnte Attest fra vedkommende Læger, har det kongelige Sundhedskollegium ogsaa anbefalet den.*"⁹⁷ Et andet tilfælde nævnes blot kort i artiklen om P. F. Vedkommende var mandlig pseudohermafrodit, men det er uklart, om han havde levet som mand eller kvinde, indtil det biologiske køn blev et lægeligt spørgsmål og derfor også, om han måtte skifte køn fra kvinde til mand efter at have været i kontakt med lægerne.⁹⁸ I et tredje tilfælde konstaterede en læge sin patients impotens samt kvindelige udseende og personlighed uden at foretage undersøgelser af, om de leger, man kunne mærke – ikke i pungen, men ovenfor – virkelig var testikler.⁹⁹ Det fjerde og sidste tilfælde, hvor patienten var i live, da kønnet blev et lægeligt spørgsmål, var Krafts patient, der end ikke blev underrettet om, at lægerne mente, at hun var mand og derfor beholdt sit kvindelige køn. Blandt de ni danske historier er der således ingen tilfælde, hvor patienten med sikkerhed er blevet tvunget til at skifte køn. Det gængse billede af lægernes ensidige og tvangsbaseerede behandling af hermafroditter krakelerer dermed, hvis det holdes op mod den danske empiri på området.

Læger og videnskabsfolk havde tilsyneladende mange forskellige opfattelser af køn og tvekøn, og de handlede ofte uensartet i forhold til personer

af tvetydigt køn. Denne konstatering stemmer overens med, hvad sagen om Vilhelmine Møller vidner om. Plejemoderen, der begik en forbrydelse af den mest grusomme karakter og siden viste sig at være mand, fik samtidigt intellektuelle og andre til at eksplicite deres kønsopfattelser. Analysen af udsagnene har vist, at indholdet i kønskategoriene var til forhandling, blandt såvel læger som lægfolk. Det var imidlertid ikke alt, der blev sat spørgsmålstegn ved. Viden om, at kvinder i modsætning til mænd havde en enten natur- eller gudgiven moderfølelse, var der tilsyneladende ingen, der betvivlede. Slaget stod i højere grad om, hvorvidt kvinder og mænd i lige stor grad besad seksuelle drifter, åndrigheid og initiativkraft. Et andet hovedtema i forhandlingerne var spørgsmålet om, hvorvidt køn primært var socialt eller biologisk betinget, og om der var to klart adskilte køn. Her mente en læge, at biologien var afgørende, og at biologien var entydig, men at der alligevel var rum for, at opvæksten så at sige kunne forvirre biologien. En anden læge mente derimod, at biologien hos alle var tvetydig, men at opvækst som regel gjorde kønnet mere entydigt, og at både det biologiske og det sociale køn var afgørende. Heller ikke her var der altså enighed. Snarere end en manifestation af samtidens faste kønsopfattelser, er historien om Vilhelmine Møller et bevis på den kontinuerlige forhandling om, hvad det vil sige at være kvinde eller mand. Sagen om Vilhelmine Møller og kilderne til andre hermafroditter i perioden 1844-1914 punkterer ikke alene billedet af de moderne vestlige samfund og læger som insisterende på et fastlagt og entydigt kønssyn; de understreger, at der fandtes mange forskellige måder at tale om og handle på i forhold til kønsspørgsmål.

Hvad der videre skete Vilhelmi

Da Vilhelmi Møller kom til Vridsløselille noterede man, at han var bedrøvet, men det lader ikke til, at han i løbet af sit ophold gjorde sig yderligere bemærket.¹⁰⁰ I de første år havde han haft virke som skrædder, og fra 1902 blev han bogbinder for fængslet. Hans helbred fejlede sjældent noget i den tid, han sad i Vridsløselille. Han fik kun lægebehandling tre gange, og speciel forplejning otte gange.

Efter 11 år i Vridsløselille statsfængsel fik Vilhelmi Møller en ny chance, idet han 1. december 1905 af kongelig resolution blev benådet for reststraffen.¹⁰¹ Elleve dage senere var han på fri fod. Det fortælles, at han under hele fængselsopholdet via korrespondance havde bevaret kontakten til en af de kvindelige fangevogtere, Agnes Anna Margretha Juliane Larsen (1858-1925), der havde taget sig af ham i kvindearresten, indtil han i januar 1894 var blevet overført til mandfolkearresten på Christianshavn. Efter sin løsladelse tog Vilhelmi Møller navnet Frederik Vilhelm Schmidt og giftede sig med frøken Larsen.¹⁰² Parret levede i København, og efter sigende bidrog Frederik Schmidt til deres fælles husholdning ved at arbejde som bud for den sagførervirksomhed, hvor hans tidligere sagfører Bernard Shaw var ansat. Da hr. og fru Møller blev for gamle til selv at tjene livets brød, fik de plads i Vartov, et hjem for fattige og syge, indtil hustruen døde. Frederik Vilhelm Møller endte sine dage hos nogle slægtninge i 1936, da var han 96 år.¹⁰³ *“Det fortælles om ham, at han i sine vaner forblev en mærkelig blanding af mand og kvinde. Man så ham f. eks., når han skulle over gaden i regnvej, beslutsomt løfte op i det ene bukseben, formodentlig i erindringen om de lange gammeldags kjoler, han tidligere havde båret.”*¹⁰⁴

Noter

1. J. Mourier: Meddelelse fra Frederiksberg Hospitals Afd. A (Overkirurg Ludvig Kraft): Et Tilfælde af Pseudohermafroditismus masculinus, Hospitalstidende, 54, 1911, s. 881.
2. J. Mourier: Et Tilfælde af Pseudohermafroditismus masculinus (se note 1), s. 884.
3. J. Mourier: Et Tilfælde af Pseudohermafroditismus masculinus (se note 1), s. 884. Det er uklart, om patientens testikler blev bortopererede.
4. Michel Foucault: "Introduction" i Herculine Barbin: Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-Century French Hermaphrodite. Pantheon Books, New York, 1980, s. vii-ix.
5. Se fx Karin Lützen: Byen Tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København, 1998, s. 371-390. Også Bente Rosenbeck har skrevet kort om Vilhelmine Møller i afhandlingen Kvindekøn. Den moderne kvindeligheds historie 1880-1980, 1987, s. 101-104. Senest er dele Vilhelmine Møllers historie blevet fortalt af Nils Thorsen i Politiken, 23. februar 2003 under overskriften "Fra byens glemmebog: Dobbeltportræt: Vilhelmines hemmelighed", og her er altså endnu en artikel om hende.
6. Bente Rosenbeck: Kvindekøn (se note 5), s. 104.
7. Fx Alice Domurat Dreger: Hermaphrodites and the Medical Invention of Sex, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1998, s.16.
8. Alice Domurat Dreger: Hermaphrodites (se note 7), s. 106. Min oversættelse. Konstruktionen af to og kun to klart adskilte køn samt modstanden til dette kønsyn diskuteres også i Julia Epstein og Kristina Straub (red.): Body Guards. The Cultural Politics of Gender Ambiguity, New York & London: Routledge, 1991.
9. Begrebet forhandling bruges naturligvis her i overført betydning. Forhandlingen foregår i denne betydning altså ikke mellem bestemte definerede partnere i en konkret situation med det formål at finde et kompromis eller en løsning.
10. Sådan lyder alle de samtidige beskrivelser af hendes udseende.
11. Det billede tegnede hun selv, hendes venner og dagspressen af hende.
12. Dette fremgår flere steder i dagspressen,

- lægevidenskabelige artikler mv. samt i Højesteretstidende. Se fx Ukendt: Højesteretssagfører Asmussen contra Vilhelmi Møller (Def. Shaw). Højesteretstidende 38, 1895, s. 292-304, s. 293.
13. Bl.a. Kvinden og Samfundets redaktion: Børnehjemssagen, Kvinden og Samfundet, 1892, s. 180-182 og Carl Christensen: Kana, De Hjemløse, 1893, 58-61.
  14. Vilhelmine Møller: 'Kanas' 1ste Afdeling, Samaritanen 3, 5. oktober 1892, s. 337-339; Vilhelmine Møller: Børnehjemmet 'Kana', Hvad vi vil, 23. oktober 1892, og Vilhelmine Møller: Hvad skal et Børnehjem stile efter? De Hjemløse 1892, s. 126-130.
  15. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (Kanasagen), Bibliotek for Læger 5, 87, 1895, s. 210-235., 211 og Højesteretstidende (se note 12), s. 293.
  16. Det fremgår af et forhør med Madam Sjøgren i Skads Herreds Politiprotokol.
  17. "Volmer" fra retsakterne. Der er desværre ikke forfatter på, men beskrivelsen af Volmer som en lastefuld dreng går igen mange steder.
  18. Brev til Madam Sjøgren, i Skads Herreds Politiprotokol.
  19. Volmer Christian Sjøgrens dødsattest i retsakterne.
  20. Vilhelmine Møller: brev til Madam Sjøgren, dateret 6/3 1893, overdraget til Skads Herreds Politi og siden til Højesteret, Vilhelmine Møllers sagsmappe, Rigsarkivet (herefter RA)
  21. Vilhelmine Møller: Brev til Madam Sjøgren (se note 20).
  22. Højesteretstidende (se note 12), s. 294.
  23. H. F. Møller: En Indsigelse. Bibliotek for Læger, 5, 87, s. 245 og Højesteretstidende (se note 12), s. 303 og Højesteretstidende (se note 12), s. 294.
  24. Højesteretstidende (se note 12), s. 294.
  25. Højesteretstidende (se note 12), s. 294-295.
  26. Forhørsprotokollerne fra Odense Herred, Vester Flakkebjerg Herred samt Meersløse og Tudse Herred, Vilhelmine Møllers sagsmappe, RA.
  27. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 213.
  28. I Et Par Bemærkninger, Vilhelmine Møllers sagsmappe, RA.
  29. Politiken 7. april 1893.
  30. Højesteretstidende (se note 12), s. 297-301.
  31. Politiken, 5. april, 1893.
  32. Politiken, 5. april, 1893.
  33. Politiken, 11. april 1893.
  34. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 211.
  35. Politiken, 23. juni 1893.
  36. Bevillingen daterer den 22.12. 1893, Vilhelmine Møllers sagsmappe, RA. Jeg følger den samtidige juridiske betegnelse og herefter omtale personen i femininum, når det drejer sig om tiden inden det juridiske kønsskifte og i maskulinum efter kønsskiftet. I dokumentet fra politiet er der opgivet en fejlagtig dato for bevillingen.
  37. Socialdemokraten 1894, 6. januar.
  38. Et par bemærkninger nedfældet efter, man havde læst sigtelsen op for ham. Vilhelmine Møllers sagsmappe, RA.
  39. Højesteretstidende (se note 12), s. 292.
  40. Resumé i Socialdemokraten 1894, 23. juni.
  41. Sygejournalen fra fængslet, Sygejournaler fra Vridsløselille Statsfængsel, Landsarkivet (herefter LA).
  42. Politiken 5. april 1893.
  43. Genoptrykt i Vilhelmine Møller: 'Kanas' 1ste Afdeling (se note 14).
  44. Carl Petersen: Børnehjemmet "Kanas" 1ste Afdeling, del 2, Samaritanen 1892, 23. oktober, 5, 3, s. 399-342.
  45. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 220.
  46. "Lidt Selvbiografi," i Henrik Stilhoff: Læger og Jurister, Naturen og Mennesket, 1896, s. 227-258, 243.
  47. "Lidt Selvbiografi," i Henrik Stilhoff: Læger og Jurister (se note 46), s. 253.
  48. Politikens udtryk 1893, 5. april og Socialdemokraten 1893, 6. april.
  49. Socialdemokraten 1893, 2. april.
  50. E. W: Frøken Vilhelmine Møller, Hvad vi vil, 23. april. 1893.
  51. Johanne Meyer: Frøken Vilhelmine Møller, Hvad vi vil, 30. april. 1893.
  52. Det er sandsynligt, at Meyer her også refererer til debatten om lovbeskyttet kvindelig prostitution. Om Foreningen imod Lovbeskyttelse for Usædelighed og Kvinders kamp mod Den offentlige prostitution, se Karin Lützen: Byen Tæmmes (se note 5), s. 248-261.
  53. Johanne Meyer: Frøken Vilhelmine Møller (se note 51). I selve teksten står hele dette citat i kursiv.
  54. E.W: Kanasagen, Hvad vi vil, 7. maj, 1893.
  55. Socialdemokraten 1893, 5. april.
  56. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 219.
  57. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Her-

- mafroditisme (se note 15), s. 220.
58. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 220.
  59. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 217. Det er interessant, at Stilhoff tolkede kriminalstatistikken således. Af en præsentation i Kvinden og Samfundet af dele af kriminalstatistikken fra 1892 (Stener Grundtvig: Kvinden som Forbryder, Kvinden og Samfundet, 1892, s. 153-58, 154-55) fremgår det, at kvinder generelt blev dømt langt sjældnere end mænd – ikke blot, når det gjaldt mord, men på alle områder. Men af alle domme over kvinder, var over 2 % for mord, hvorimod det tilsvarende tal for mænd var ca. 1,20 %. Denne pointe var Stilhoff ikke opmærksom på – måske fordi den ikke var helt i tråd med hans forestilling om den kvindelige mangel på initiativ, styrke og energi.
  60. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 221.
  61. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 222.
  62. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 221.
  63. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 217.
  64. Fra Vilhelmine Møller: "Lidt Selvbiografi," Vilhelmine Møllers sagsmappe, RA.
  65. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 216.
  66. Knud Pontoppidan: Hermafroditisme, Retsmedicinske Forelæsninger og Studier – Første Række, København, 1907, s. 78.
  67. Knud Pontoppidan: Hermafroditisme (se note 66), s. 79.
  68. Johanne Meyer: Frøken Vilhelmine Møller (se note 51).
  69. Politiken 1893, 5. april.
  70. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), s. 212.
  71. Se afsnittet om læger, hermafroditter og pseudohermafroditter i Danmark.
  72. Jeg har forgæves forsøgt at få fat i Sundhedskollegiets udtalelse efter Gædekens og Stadfeldts undersøgelse af Vilhelmine Møller.
  73. Pontoppidan skrev, at man i mange tilfælde først ved dissektionen kunne afgøre, hvilket køn de indre kønskirtler tilhørte. Se Knud Pontoppidan: Hermafroditisme (se note 66), s. 75. Af alle de danske lægevidenskabelige om hermafroditisme artikler, jeg har fundet, var der kun én, der rapporterede laparotomi af patienten. Laparotomien blev kun foretaget, fordi patienten led af underlivssvult. Patienten døde fire dage efter operationen. Se Richard Blom: Et Tilfælde af Pseudohermafroditismus femininus externus (Klebs), Gynækologiske og Obstetriske Meddelelser, 1893, 10. bind. Det var ikke ualmindeligt, at obduktion af hermafroditter ledte til revidering af kønsbestemmelsen (se nedenfor).
  74. Politiken 1894, den 4. marts.
  75. Højesteretstidende (se note 12), s. 293.
  76. Vilhelmine Møller: "Lidt Selvbiografi" i Henrik Stilhoff: Læger og Jurister (se note 46), s. 241.
  77. Vilhelmine Møller: "Lidt Selvbiografi" i Henrik Stilhoff: Læger og Jurister (se note 46), s. 242.
  78. Vilhelmine Møller: Brev til Shaw i Vilhelmine Møllers sagsmappe, RA.
  79. Henrik Stilhoff: Et Tilfælde af mandlig Hermafroditisme (se note 15), i note s. 218. Han gentog denne bemærkning i en fodnote i Stilhoff: Læger og Jurister (se note 46), s. 230.
  80. Stilhoff: Læger og Jurister (se note 47), s. 231.
  81. Knud Pontoppidan: Hermafroditisme (se note 66), s. 72.
  82. Knud Pontoppidan: Hermafroditisme (se note 66), s. 80.
  83. Knud Pontoppidan: Hermafroditisme (se note 66), s. 82.
  84. Knud Pontoppidan: Hermafroditisme (se note 66), s. 72.
  85. Alice Dreger: Hermaphrodites (se note 7), s. 110.
  86. Rasmus Schmidt: Om den patologiske Hermaphroditisme, Bibliotek for Læger, 1847, s. 241-262, 241.
  87. For eksempel på definition, se Johannes Fibiger: Bidrag til Læren om den kvindelige Pseudohermafroditisme, 1910, s. 4.
  88. Richard Blom: Et Tilfælde af Pseudohermafroditismus femininus (se note 73), i note på s. 199.
  89. C. Lange: Almindelig Patologisk Anatomi, København 1897, s. 932-934.
  90. V. Ellermann: Den retsmedicinske Bedømmelse af Hermafroditerne. Ugeskrift for Læger 76, 1994, nr. 46.
  91. Alice Dreger: Hermaphrodites (se note 7), 120-122.
  92. Dette gælder de tre tilfælde rapporteret af Johannes Fibiger: Bidrag til Læren om den kvindelige Pseudohermafroditisme (se note

- 88); tilfældet rapporteret af Richard Blom: Et Tilfælde af Pseudohermaphroditismus femininus externus (se note 73) og tilfældet rapporteret af I. U. Gerdes: i Et Tilfælde af Pseudohermaphroditismus femininus externus, Hospitalstidende 1913, nr. 47, s.1391-1397.
93. Den ene nåede dog kun at blive 6½ uge gammel. Johannes Fibiger: Bidrag til Læren om den kvindelige Pseudohermafroditisme (se note 87), s. 14.
94. Johannes Fibiger: Bidrag til Læren om den kvindelige Pseudohermafroditisme (se note 87), s. 47.
95. Richard Blom: Et Tilfælde af Pseudohermaphroditismus femininus externus (se note 73) og I. U. Gerdes: i Et Tilfælde af Pseudohermaphroditismus femininus externus (se note 92).
96. C. Otto: Et Mandfolk, der indtil sit 26de Aar blev betragtet og opdraget som et Fruentimmer, Bibliotek for Læger, s.344-349, 347.
97. Redaktøren af Bibliotek for Læger, s. 349.
98. C. Otto: Et Mandfolk, der indtil sit 26de Aar blev betragtet og opdraget som et Fruentimmer (se note 96), s. 348.
99. Kammeraad Milkich: Tilfælde af medfødt Impotens, Bibliothek for Læger, 1846, 309-310.
100. Sygejournalen, LA.
101. Dokument fra Politihistorisk Museum.
102. Karin Lützen: Vilhelmine Møller, Dansk Kvindebiografisk Leksikon, www.kvinfo.dk/side/171/bio/1191.
103. Afslutningen bl.a. er baseret på Tage Jensen: Wilhelmi Møller i Tage Jensen: Danske Kriminal­sager 1838-1938 1942, s. 191-94. og Kristian Albrechtsen: Wilhelmi, den mærkelig plejemoder i Kristian Albrechtsen: Femti danske kriminal­sager fra vor tid, 1957, s. 101-104. Jeg har desværre ikke haft mulighed for at dobbelttjekke disse kilders troværdighed på alle punkter, derfor den forbeholdne udtryksform.
104. Kristian Albrechtsen: Femti danske kriminal­sager (se note 103), s. 104.